

**ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ:
Η ΠΡΟΝΟΙΑΚΗ ΑΠΟΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ,
ΤΙΣ «ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ» ΚΑΙ ΤΗΝ ISO-ΠΡΟΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗ**

της Μαρίας Β. Μαρκαντωνάτου

Το άρθρο συζητά την αυξανόμενη επιρροή του ιδιωτικοοικονομικού μανάτζμεντ στην κρατική πολιτική καθώς και μια σειρά από μοντέλα απορρύθμισης της ευρύτερης δημόσιας διοίκησης. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τα μοντέλα α) του Νέου Δημόσιου Μανάτζμεντ β) της «επιχειρηματικής διακυβέρνησης», γ) της «καλής διακυβέρνησης/καλών πρακτικών» και δ) της προτυποποίησης των δημόσιων υπηρεσιών μέσω οργανισμών όπως ο ISO («ISO-διακυβέρνηση»). Με τεχνοκρατική γλώσσα, αυτά τα μοντέλα «αποτελεσματικότητας» επιδιώκουν την οργάνωση της δημόσιας διοίκησης με κριτήρια επιχείρησης/αγοράς και αποτελούν τις θεωρητικές δικαιολογήσεις της απορρύθμισης του κράτους πρόνοιας. Με την εκσυγχρονιστική πρόσληψη της πολιτικής ως επιχειρησιακή διεξαγωγή και ως «αποστολή/πρότζεκτ» προς εκπόνηση, του παραδοσιακού λήπτη των υπηρεσιών («πολίτη») ως «πελάτη» κ.α., αλλά και στο όνομα στόχων όπως η μείωση δημοσίων δαπανών, η απογραφειοκρατικοποίηση και η δημοσιονομική πειθαρχία, δικαιολογούν τη νεοφιλελεύθερη ταξική αναδιάρθρωση και αποτελούν ιδεολογικούς μηχανισμούς του «υπευθυνοποιητικού κράτους». Σε αντίθεση με το κενσσιανό κράτος πρόνοιας, το οποίο εκκινούσε από ρητορικές δικαιωματοκρατικού, ταξικού εξισωτισμού, το νεοφιλελεύθερο κράτος «υπευθυνοποιεί» προσδεμένες στο κράτος πρόνοιας ταξικές ομάδες στην κατεύθυνση της πολιτικής εξατομίκευσης και της ιδιωτικής διαχείρισης των προβλημάτων τους και προωθεί την «εξυγίανση» της δημόσιας διοίκησης με όρους απόσυρσης του κράτους από την προνοιακή πολιτική.

1. Το «Νέο Δημόσιο Μανάτζμεντ»

Η απορρύθμιση του κενσσιανού κράτους πρόνοιας κατά τις τελευταίες δεκαετίες στην Ευρώπη, η επιρροή του μονεταρισμού καθώς και οι πολιτικές του εκσυγχρονισμού και του Τρίτου Δρόμου συνδυάστηκαν με την αξίωση για μια «μεταγραφειοκρατική» και «ευέλικτη» δημόσια διοίκηση. Στη ρητορική της μεταγραφειοκρατίας των δεκαετιών 1980 και 1990, η δημόσια διοίκηση θα απαγκιστρωνόταν από οικονομικά πολυδάπανες και νομικά δύσκαμπτες διοικητικές δομές, οι οποίες δεν πληρούσαν κριτήρια όπως η αποδοτικότητα, ο εξορθολογισμός και η καινοτομία. Σταδιακά, αναπτύχθηκαν μια σειρά από νέες προσεγγίσεις και πρακτικές, οι οποίες ομαδοποιήθηκαν στη θεωρία της δημόσιας διοίκησης υπό τη σκέπη του «Νέου Δημόσιου Μανάτζμεντ» (εφεξής ΝΔΜ).

Η συνεισφορά που, όπως περιγράφει ο Köpfig (2001: 286), «ανήκει στο θεωρητικό οικοδόμημα του ΝΔΜ» είναι ότι εισάγεται «μια νέα οικονομική των θεσμών», η οποία βασίζεται στην ιδέα της ορθολογικής επιλογής των δρώντων, συμπεριλαμβανομένων και όσων παρέχουν ή τους παρέχονται δημόσιες υπηρεσίες. Ένα πλήθος ορισμών και υπομοντέλων προωθήθηκαν παράλληλα με το ΝΔΜ, όπως η «Οργάνωση-Σκελετός», το «Νέο Μοντέλο Καθοδήγησης» (στη Γερμανική συζήτηση ως Neues Steuerungsmodell), και ο «Νέος Μαντζεριαλισμός» (New Managerialism). Πρόκειται για θεωρήσεις που επηρέασαν την πρακτική σύγχρονων πολιτικών εκσυγχρονισμού και έφτασαν μέχρι τις κυβερνητικές κορυφές, αρχικά με το μοντέλο της «Δημόσιας Επιλογής» (Public Choice) κατά τη θατσερική περίοδο διακυβέρνησης στην Αγγλία (ειδικά για την Αγγλία βλ. Exworthy/Halford 1999).

Κεντρική θέση των υποστηρικτών του ΝΔΜ στις δεκαετίες 1980 και 1990 ήταν ότι η αποτελεσματικότητα του κράτους στην παροχή υπηρεσιών ούτε υπολογίζεται, ούτε σχεδιάζεται «ορθολογικά», έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το βέλτιστο αποτέλεσμα με τις μικρότερες δυνατές δαπάνες. Τέτοιοι στόχοι θα απαιτούσαν την υιοθέτηση από το κράτος ιδιωτικοοικονομικών τρόπων λειτουργίας. Με αυτή την αφετηρία, την απορρύθμιση του

κράτους πρόνοιας θα έπρεπε να διαδεχθεί ένα «κράτος του μανάτζμεντ», ενώ η κοινωνική πολιτική θα έπρεπε να ανακαθορίζεται από κριτήρια όπως η «αρχή των τριών Ε» (Economy, Effectiveness, Efficiency), «Οικονομία, Αποτελεσματικότητα, Αποδοτικότητα» (ό.π.). Σε αυτό το πλαίσιο, το ΝΔΜ έφτασε να πρεσβεύει τον αυτοπεριορισμό των κρατικών μηχανισμών παρέμβασης και θεσμικών δικλίδων ασφάλειας, καθώς και την αντικατάστασή τους από μια σειρά από στάνταρντς αποτελεσματικότητας, μέσα από οργανισμούς πιστοποίησης ποιότητας, τεστ αξιολόγησης, στρατηγικές τόνωσης του ανταγωνισμού, ευελικτοποίησης της εργασίας κ.ά. Συνεπώς, το μανάτζμεντ με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια και η εκ των έσω αναδιάρθρωση της διοίκησης γίνονται κατανοητά όχι απλά ως βελτιωτικές για την υπάρχουσα διοίκηση στρατηγικές, αλλά ως οι αποκλειστικοί τρόποι επιβίωσής της στη νέα οικονομία, αυτό που οι McLaughlin, Muncie και Hughes (2001: 301) περιγράφουν ως «εκσυγχρονισμός μέσα από το μανάτζμεντ».

Το ΝΔΜ θεματοποιείται συχνά ως ένα «συμπαγές σύστημα παγκόσμιας σημασίας» (Clarke/Gewirz/McLaughlin 2000: 7), παρότι εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, τόσο στον τρόπο που το ΝΔΜ γίνεται αντιληπτό από διαφορετικούς πολιτικούς, κομματικούς και διοικητικούς φορείς, όσο και κατά την εφαρμογή του στην πράξη. Για παράδειγμα, οι διαφορές ανάμεσα στα κρατοκεντρικά διοικητικά μοντέλα της Ηπειρωτικής Ευρώπης και σε αυτά του Αγγλο-αμερικάνικου χώρου που διαπνέονται από μια κοινοτική κουλτούρα γίνονται αντιληπτές ως διαφορές ανάμεσα σε μια νομικίστικη (legalistisch) και μια μανατζερίστικη (managerialistisch) γραφειοκρατία, ενώ ταυτόχρονα τα μετασοσιαλιστικά κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν ήδη αναλάβει την οικοδόμηση θεσμικών οργάνων προσαρμογής της διοίκησης στην οικονομία της αγοράς (για τις ανά χώρα διαφοροποιήσεις βλ. König 2001: 268).

Έτσι, διαχωρίζονται εντός του ευρύτερου ΝΔΜ τέσσερα διαφορετικά μοντέλα, το μοντέλο «Αποδοτικότητα στο ΝΔΜ» (Efficiency Drive NPM Model), το «ΝΔΜ-Σμίκρυνση και Αποκέντρωση» (Downsizing and Decentralization NPM Model), το «ΝΔΜ - Αναζητώντας την Αριστεία» (In Search of Excellence NPM Model) και το «Προσανατολισμός στις Δημόσιες Υπηρεσίες» (Public Service Orientation Model) (βλ. Ferlie 1996: 10-15).

Πρόκειται για υποκατηγορίες του ΝΔΜ, οι οποίες πράγματι διαφοροποιούνται ως προς την έμφαση στα επιμέρους ζητήματα (π.χ. αναφορικά με το βαθμό και τις πραγματικές δυνατότητες εφαρμογής ή το κόστος των μεταρρυθμίσεων), αλλά όχι ως προς τη βασική στοχοθεσία. Κοινό παρονομαστή αποτελούν: η ανάγκη μετρησιμότητας/στατιστικοποίησης του παραγόμενου έργου, ιδιωτικοποίησης κρατικών αρμοδιοτήτων, περιορισμού προσωπικού και δαπανών, εισαγωγής πρακτικών επιχείρησης, αυτονόμησης κομματιών της διοίκησης και συγχώνευσης άλλων (Friedrichsmeier 2000: 48). Σε ότι αφορά στη διοικητική πρακτική, το ΝΔΜ συγκεκριμένα προτάσσει αξίες όπως οι ακόλουθες:

Αυτοευθύνη αντί της υψηλά κανονιστικής σημερινής διοίκησης, ομαδική εργασία αντί του καταμερισμού εργασίας, σύστημα ανταγωνισμού αντί της άκαμπτης διεκπεραίωσης έργου, συγκέντρωση στα αποτελέσματα και όχι στις διαδικασίες, επίπεδη οργάνωση αντί ιεραρχία των υπαλλήλων, project-management αντί της αρχής της υπαλληλίας, στοχοθεσίες αντί της καθοδήγησης μέσα από διατάξεις και συστήματα κινήτρων αντί του προσανατολισμού στη γραφειοκρατία (Friedrichsmeier 2000: 48).

Η θεώρηση των υποστηρικτών του ΝΔΜ για το κράτος ως μέρος του προβλήματος (που καλείται όμως να δώσει λύση μέσα από την υιοθέτηση φιλικών προς μια αυτοπεριορισμένη δημόσια διοίκηση μέτρων), δεν εξηγεί αν, με ποια κριτήρια και για ποιους αυτό το μοντέλο μείωσης προσωπικού είναι πράγματι συμφερότερο. Ούτε, επίσης, εξηγείται πως «το αποτέλεσμα» είναι ξέχωρο «των διαδικασιών» και όχι προϊόν τους. Ωστόσο, παρά τις ασάφειες του ΝΔΜ, το αίτημα σμίκρυνσης της δημόσιας διοίκησης στην κατεύθυνση φθηνότερων και περισσότερο «στοχευμένων» υπηρεσιών που θα επιτελούνται με τη συμμετοχή ιδιωτικών, τοπικών και διεθνών επιχειρηματικών φορέων απέκτησε ευρεία

επιρροή. Η αξίωση για μια «περιορισμένη διακυβέρνηση» (limited governance) θεωρητικοποιήθηκε ως επιτακτική και ταυτόχρονα ως ανιδεολογική, εν όψει μιας υποτιθέμενα αναντίρρητης πραγματικότητας υπερδιόγκωσης των κρατικών αρμοδιοτήτων και δημόσιων δαπανών. Τελικά, καθώς κατόρθωσε να συνδυάσει ένα συχνά ετερογενές σύνολο θεωριών και αναλύσεων με σκοπό τη μείωση των «κρατικών αποτυχιών» (Loríg 2001: 123), το ΝΔΜ αυτοπροωθήθηκε ως θεραπευτικό της κρατικής ανεπάρκειας και ως το διαλεκτικό της αντίθετο.

Στο ευρύτερο πλαίσιο του ΝΔΜ ως γενικό μοντέλο νεοφιλελευθεροποίησης της διοίκησης αναπτύχθηκαν μια σειρά από νέες ρητορικές διακυβέρνησης, οι οποίες αναλύονται παρακάτω.

2. Η «Επιχειρηματική Διακυβέρνηση»

Σε σύμπνοια με το ΝΔΜ, η «επιχειρηματική διακυβέρνηση» (entrepreneurial governance) προτάσσει τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στο δημόσιο, π.χ. μέσα από τις συμπράξεις ιδιωτικού-δημοσίου (ΣΔΙΤ), τη μερική ή συνολική ιδιωτικοποίηση κομματιών της διοίκησης π.χ. μέσα από τις «ημι-αγορές» (quasi-markets), τις συνέργειες, τις υπεργολαβίες, αναθέσεις έργου (outsourcing) κ.α. Ταυτόχρονα, όπως το ΝΔΜ, εκφράζει ένα σύνολο αξιών για την αναγκαιότητα διαμόρφωσης της δημόσιας διοίκησης με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια.

Βασική κριτική των υποστηρικτών της «επιχειρηματικής διακυβέρνησης» στα παραδοσιακά μοντέλα διοίκησης είναι ότι αυτά έφεραν τα χαρακτηριστικά της γραφειοκρατίας βεμπεριανού τύπου: μηχανιστικότητα, αυτοματισμό, δυσκαμψία, ιεραρχοποίηση. Οι ομάδες των «μη-ευέλκτων», παλαιού τύπου γραφειοκρατών θα έπρεπε να αντικατασταθούν από εξειδικευμένους μάνατζερ, οι οποίοι αξίωναν μια βαθύτερη γνώση των αναγκών και λειτουργιών της οικονομίας και κοινωνίας της αγοράς απ' ό,τι το κράτος (Sumner 1997: 133). Χαρακτηριστικό αυτού του κλίματος είναι το δημοφιλές βιβλίο των Osborne και Gaebler *Πώς το Επιχειρηματικό Πνεύμα μεταβάλλει τον Δημόσιο Τομέα*, το οποίο έθεσε τις βάσεις της «επιχειρηματικής» και «προσανατολισμένης στην αγορά» διακυβέρνησης.

Βασικές αρχές των κυβερνήσεων τέτοιου τύπου, οι οποίες κατά τους Osborne και Gaebler (1992: 25) «θα πρέπει να βρίσκονται στο τιμόνι του καραβιού και όχι να κωπηλατούν οι ίδιες (steering rather than rowing)», είναι ανάμεσα σε άλλα οι εξής:

(Οι επιχειρηματικές κυβερνήσεις) [...] Καθοδηγούνται από τους στόχους τους – τις αποστολές τους – όχι από κανόνες και κανονισμούς. Ορίζουν όσους λαμβάνουν υπηρεσίες σαν πελάτες και τους προσφέρουν επιλογές – ανάμεσα σε σχολεία, εκπαιδευτικές επιλογές, επιλογές κατοικίας. Βάζουν όλη τους την ενέργεια στο να κερδίζουν χρήματα απ' ό,τι απλά στο να τα ξοδεύουν. Αποκεντρώνουν την εξουσία και εφαρμόζουν το συμμετοχικό μάνατζμεντ. Προτιμούν τους μηχανισμούς της αγοράς από αυτούς της γραφειοκρατίας. Και εστιάζουν όχι απλά στο να παρέχουν δημόσιες υπηρεσίες, αλλά στο να είναι καταλυτικοί όλοι οι τομείς – δημόσιος, ιδιωτικός, εθελοντικός – σε δράσεις ώστε να λύνουν οι ίδιοι αυτοί τομείς τα προβλήματα τους (ό.π.: 30, έμφαση Osborne/Gaebler).

Σε αυτό το πλαίσιο, προωθείται ένας πολυεπίπεδος οριζόντιος ανταγωνισμός. Πρόκειται για δια-υπηρεσιακό ανταγωνισμό ανάμεσα σε διαφορετικές υπηρεσίες για προσέλκυση πόρων (π.χ. τα πανεπιστήμια μεταξύ τους, οι δήμοι μεταξύ τους, οι οικονομικές δημόσιες υπηρεσίες, οι υπηρεσίες υγείας μεταξύ τους κ.α.) και για ενδο-υπηρεσιακό ανταγωνισμό, όπου οι συμμετέχοντες εντός του ίδιου οργανισμού ανταγωνίζονται ατομικά για μεγαλύτερο όφελος, εύρεση χρηματοδότησης, προνόμια κ.α. (π.χ. εντός του ίδιου πανεπιστημίου, της ίδιας δημοτικής αρχής, της ίδιας υπηρεσίας υγείας κ.α.). Διαμέσου των αναλύσεων «κόστους-οφέλους» και της κατανόησης της αποτελεσματικότητας ως επιτελεστικότητα/επίδοση (performance) και λογιστικό έλεγχο (audit), η επιχειρηματική διακυβέρνηση προτάσσει ως επείγουσα ανάγκη της διοικητικής μεταρρύθμισης την «επαγγελματοποίηση». Η επαγγελματοποίηση υπογραμμίζει την ανάγκη δημιουργίας μιας επιχειρηματικής κουλτούρας του τύπου «Αξίζει το Κόστος» (Value For Money), η οποία μετατοπίζει την έμφαση από τις

κοινωνικές εισροές στα μετρήσιμα αποτελέσματα (From Inputs to Outcomes).

Μέσα από αυτές τις λογικές «επαγγελματοποίησης» αλλάζει και ο τρόπος κατανόησης του κοινωνικού υποκειμένου που εμπλέκεται με τη διοίκηση, το οποίο γίνεται ο «επιχειρηματίας του εαυτού του» (Du Gay 2000: 66). Στο επίκεντρο της μεταρρύθμισης και των νέων οργανωσιακών προγραμμάτων της επιχειρηματικής διακυβέρνησης βρίσκεται η πρόσληψη του ατόμου ως ένα ορθολογικό υποκείμενο που υπολογίζει με βάση το κόστος, το όφελος και τη ζημία, και το οποίο έχει μειωμένες προσδοκίες από το κράτος και αυξημένες από την αγορά και τον εαυτό του. Στον οικονομικό συμπεριφορισμό αυτού του τύπου, σημειώνονται μια σειρά σημασιολογικές μεταβολές.

Πρώτον, η *εργασία* δεν γίνεται αντιληπτή, όπως παρατηρεί ο Du Gay (ό.π.), «ως μιας μορφής υποχρέωση που επιβάλλεται πάνω στα άτομα, ούτε ως μια δραστηριότητα για την κάλυψη εργαλειακών αναγκών, αλλά περισσότερο, αποτελεί ένα μέσο αυτοανάπτυξης και ατομικής ενδυνάμωσης». Άρα, καθώς το μανάτζμεντ επίδοσης (performance management) της επιχειρηματικής διακυβέρνησης προσβλέπει στη μέγιστη δυνατή αποκέντρωση αρμοδιοτήτων μέσα στις δημόσιες υπηρεσίες σε συνδυασμό με ασταθείς όρους εργασίας, η επιτυχία ή μη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα άτομα και τις «δυνατότητες» αυτοανάπτυξης (self-development/self-management). Στα άτομα αυτά «προσφέρονται δυνατότητες» να αναλάβουν μικρά ή μεγαλύτερα πρότζεκτ, να κανονίζουν μικρούς προϋπολογισμούς, να εκπαιδεύουν το προσωπικό και, ευέλικτα, να παρέχουν υπηρεσίες που πριν παρέχονταν από προϊστάμενους, τμηματάρχες κ.ά. (ό.π.). Σε αυτό το πλαίσιο «σύνδεσης της αγοράς με την κοινωνική υπευθυνότητα» (Zizek 2009: 29), η επιχείρηση κερδίζει σε παραγωγικότητα και τα άτομα υπευθυνοποιούνται όχι ως εργαζόμενοι, αλλά ως επιχειρηματικοί φορείς που «μανατζάρουν» τον εαυτό τους και την εργασία τους. Πρόκειται για μια προσπάθεια ταύτισης με την επιχείρηση που θεωρείται οικονομικά επιθυμητή και ενδυναμωτική της παραγωγικότητας (ό.π.) επειδή μετατρέπει ακόμα και τον απλό εργαζόμενο σε μιας μορφής μικρομέτοχο. Εξουσιοδοτώντας τον με μια ευρεία γκάμα αρμοδιοτήτων και ευθυνών, εναρμονίζει το σύστημα αξιών του με το γενικότερο συμφέρον της επιχείρησης.

Δεύτερον, ο *πολίτης* μετατρέπεται σε πελάτη. Αν ο «πολίτης» εξέφραζε – τουλάχιστον στη ρητορική του φιλελεύθερου συνταγματικού κράτους – τις προτεραιότητες ταξικού εξισωτισμού μέσα από ένα σύνολο πολιτειακών και κοινωνικών ιδιοτήτων, και στη βάση του αστικοδημοκρατικού κοινωνικού συμβολαίου κενσινανού τύπου συγκροτούσε επίσης τον παραδοσιακό λήπτη των δημόσιων υπηρεσιών, ο «πελάτης» αποτελεί το κατεξοχήν υποκείμενο της αγοράς. Στην επιχειρηματική διακυβέρνηση, ο πελάτης έχει τα οικονομικά μέσα να «επιλέξει», και μάλιστα «ορθολογικά» ανάμεσα σε καλύτερες ή χειρότερες υπηρεσίες στη βάση της ελευθερίας του να καταναλώνει. Οι υπηρεσίες αυτές δεν παρέχονται αναγκαστικά δημόσια από μια κεντρική αρχή, αλλά βασίζονται στη συνέργεια μιας σειράς φορέων, ακόμα και του ίδιου του πολίτη/πελάτη. Ο τελευταίος μπορεί να συνδιαμορφώσει τη διαδικασία εξατομικεύοντάς την κατά περίπτωση, με άξονα τα μέσα που διαθέτει και έτσι όπως τα μέσα αυτά καθορίζουν τις ιδιωτικές του ανάγκες. Έτσι, ζήτημα της επιχειρηματικής διακυβέρνησης δεν είναι το κράτος να παρέχει ενιαίες λύσεις για τους πολίτες συλλήβδην, αλλά να δημιουργήσει εκείνο το είδος των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, έτσι ώστε αυτοί να κινητοποιηθούν «ελεύθερα» και να αποφασίσουν «υπεύθυνα» για την επίλυση των ατομικών τους προβλημάτων (βλ. Offe 2007: 29). Εξάλλου, ο λόγος που η επιχειρηματική διακυβέρνηση αυτοπροωθείται ως πιο δημοκρατική και πιο συμμετοχική από τα παλιότερα μοντέλα της κεντρικής γραφειοκρατίας είναι επειδή επιτάσσει την αποκρατικοποίηση ως κατάτμηση των παροχών υπέρ της «ελευθερίας» του ατόμου να επιλέγει υπηρεσίες.

Τρίτον, το *κράτος* περιορίζει τις αρμοδιότητές του και μετατρέπεται σε «φιλικό προς τον πελάτη» επιχειρηματικό σχεδιαστή με ελαχιστοποιημένο ρόλο στην παροχή κοινωνικών και δημόσιων υπηρεσιών. Αποκτά πραγματιστικούς στόχους στη βάση μιας λογικής

λειτουργικότητας («what works») για συγκεκριμένες ταξικές ομάδες και απαγκιστρώνεται από ιδεολογικά φορτισμένες ρητορικές. Η κρατική πολιτική μετατρέπεται σε «σύνολο στρατηγικών» και «επιχειρησιακή διεξαγωγή» με σκοπό το «επιτυχές κόστος» κάτω από τη γενική αρχή «περισσότερη αγορά, περισσότερος ανταγωνισμός» (βλ. Friedrichsmeier 2000: 15). Αποκόβεται από ενδεχόμενους μακροπρόθεσμους σχεδιασμούς και θεωρούμενα ως ανέφικτα κοινωνικά προγράμματα ή πολιτικά οράματα και αποκτά έναν χαρακτήρα ληξιπρόθεσμης «αποστολής/πρότζεκτ» που πρέπει να περατωθεί. Το αν η «αποστολή/πρότζεκτ» όντως εκτελείται αποτελεί ζητούμενο αξιολόγησης της πολιτικής με κριτήρια μανάτζμεντ, όπως τα «έξυπνα» κριτήρια «SMART», τα οποία αναφέρονται σε στόχους που πρέπει να είναι «ειδικοί» (specific), «μετρήσιμοι», (measurable), «εφικτοί» (achievable), «ρεαλιστικοί» (realistic) και «εντός χρονοδιαγράμματος» (time-tabled) (βλ. McLaughlin et.al. 2001:311).

3. «Καλή Διακυβέρνηση», «Καλές Πρακτικές»

Η έννοια της «καλής διακυβέρνησης» (good governance) εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρύτερης αλλαγής υποδείγματος της πολιτικής ρητορικής από την εξουσία του κεντρικού κυβερνάν (government) των εθνικών κρατών πρόνοιας σε αυτήν της διακυβέρνησης (governance) των διεθνοποιημένων οικονομιών. Αντλώντας από θεωρίες μεγιστοποίησης του οφέλους και ορθολογικής επιλογής, η «καλή διακυβέρνηση» αποτελεί μια από τις όψεις του ευρύτερου εννοιολογικού οικοδομήματος της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, ανάμεσα σε άλλες όπως αυτή του ελάχιστου κράτους, του ΝΔΜ, της συνεργατικής διακυβέρνησης (corporate governance), των αυτο-οργανωμένων δικτύων και του κοινωνικο-κυβερνητικού συστήματος (socio - cybernetic system) (Rhodes 1996: 653).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά, αφετηρία της «καλής διακυβέρνησης» αποτέλεσαν τα μακροοικονομικά προγράμματα παρέμβασης του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας αρχικά για την «ανάπτυξη» ή «ανοικοδόμηση» χωρών της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής μέσω του δανεισμού (ό.π.). Παρότι οι οργανισμοί αυτοί έδειξαν απρόθυμοι να παρέχουν έναν συγκεκριμένο ορισμό της «καλής διακυβέρνησης» ή να κάνουν λόγο για «δημοκρατικοποίηση» των χωρών αυτών, διατεινόμενοι ότι απέφευγαν να παρέμβουν με άμεσο τρόπο στα εσωτερικά των χωρών, η έννοια συνδέθηκε με γενικές αρχές από τη ρητορική του κράτους δικαίου όπως ο πολιτικός πλουραλισμός, η λογοδοσία και η έννομη τάξη (βλ. Kiely 1998: 65).

Κριτήρια αξιοπιστίας για δανεισμό αποτέλεσαν, βαθμιαία, η δημοσιονομική σταθερότητα με μέτρα όπως η αύξηση των φοροαπαλλαγών για επιχειρήσεις, η ενίσχυση του τραπεζικού συστήματος, οι ιδιωτικοποιήσεις, το άνοιγμα του εμπορίου και η αποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης στην κατεύθυνση της φιλελεύθερης αναδιάρθρωσης. Τα κριτήρια αυτά δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν απλώς «εκ των άνω» από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, αλλά απαιτούσαν τη συναίνεση και στήριξη των εθνικών κυβερνήσεων, οι οποίες καλούνταν μέσω της «καλής διακυβέρνησης» να προωθήσουν τέτοιες αλλαγές. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και εντατικά από το 1990, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα διέδρυναν σε μεγάλο βαθμό τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής καταρτίζοντας, όπως αναφέρει ο Peet (2009: 262) «λεπτομερώς αλλαγές σε δεκάδες τομείς της μακροοικονομικής πολιτικής, τόσες πολλές που ούτε η Παγκόσμια Τράπεζα, ούτε καν οι εμπλεκόμενες κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να διασφαλίσουν την επιβολή αυτών των πολιτικών προϋποθέσεων». Έτσι, σε μεγάλο βαθμό για πρακτικούς λόγους, το εννοιολογικό σχήμα «καλή διακυβέρνηση» σήμαινε ένα πακέτο ακανθωδών μέτρων και μονεταριστικών μεταρρυθμίσεων, του οποίου η εφαρμογή αναθέτονταν στις δανειολήπτριες χώρες. Με άλλα λόγια, οι μεταρρυθμίσεις αυτές, οι οποίες «υποτίθεται πως προέκυπταν από ένα διάλογο μεταξύ του δανειστή και του δανειολήπτη» (Peet 2009: 263), βασιζόνταν στις προθέσεις «καλής διακυβέρνησης» των εθνικών κυβερνήσεων ως όρο δανειοδότησης. Ωστόσο, η προσαρμογή της κρατικής διοίκησης και πολιτικής στα προγράμματα διαρθρωτικής

προσαρμογής των δανειοδοτικών οργανισμών δεν αποτελεί επιβεβλημένη εκ των άνω πολιτική, αλλά συνιστά, όπως σημειώνει ο Kiely (1996: 75) «προϊόν σύνθετων διαπραγματεύσεων μεταξύ των εθνικών κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών» και, κυρίως, έναν τρόπο για τις εθνικές κυβερνήσεις να προωθήσουν μέτρα που δεν θα ήταν εφικτό να ληφθούν χωρίς τη στήριξη των οργανισμών αυτών και τη λειτουργία τους εντός κοινωνίας ως εξωτερικών επιτηρητών.

Σε συνδυασμό με την εντεινόμενη απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας, οι αρχές της «καλής διακυβέρνησης» συστηματοποιήθηκαν και εξειδικεύτηκαν περαιτέρω προς μια κατεύθυνση, την οποία ο M. Camdessus, γενικός διευθυντής του ΔΝΤ το 1998, περιέγραφε ως μια «νέα χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική για έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο». ¹ Ανάμεσα στις οικονομικές αρχές αυτής της αρχιτεκτονικής, όπως «η μεγαλύτερη διαφάνεια και διαθεσιμότητα των οικονομικών πληροφοριών, η συνεχής ενδυνάμωση της επιτήρησης από το ΔΝΤ, η εύρυθμη φιλελευθεροποίηση της κίνησης των κεφαλαίων και η καλύτερη εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα για την πρόληψη και επίλυση κρίσεων» (ό.π.) τέθηκε επίσης και το ζήτημα της «καλής διακυβέρνησης», ως «εξίσου ουσιαστικής για δυνατές οικονομίες και δημοκρατίες που λειτουργούν ομαλά» (ό.π.). Σκοπός της «καλής διακυβέρνησης» θα ήταν, σύμφωνα με τον Camdessus (ό.π.), η προστασία από κρίσεις και κερδοσκοπικά σκάνδαλα ενάντια στην υποτιθέμενη οικονομία-καζίνο καθώς και ενάντια στο είδος της αναρχίας της αγοράς που έπληξε την Ευρώπη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και που μεταπολεμικά οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας οργανισμών όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Μέσα για τους σκοπούς αυτούς στο πολιτικό πεδίο θα αποτελούσαν η δημοσιονομική εξυγίανση, η φιλελευθεροποίηση, η κοινωνική ευταξία, αλλά και, όπως εξηγεί ο Camdessus, «ο ανταγωνισμός για αριστεία στη διακυβέρνηση», ιδιαίτερα μέσα από την «υιοθέτηση στάνταρντς και την τυποποίηση και διάδοση καλών πρακτικών» (ό.π.).

Όμως, το τι ακριβώς ορίζεται ως «καλή διακυβέρνηση» ή «καλή πρακτική» παραμένει ασαφές. Πρόκειται για έννοιες-εργαλεία, προσδεμένες στις αναγκαιότητες που εξυπηρετούν, οι οποίες πράγματι, όπως επισημαίνει ο Kiely (1998: 68) δεν συνιστούν παρά «ένα μέσο ως προς ένα σκοπό». Εντός μιας ιδεολογίας πρακτικότητας και «χρηστού μάνατζμεντ» (sound management), το επίθετο «καλή» σε αντίθεση με την «κακή» πρακτική ή διακυβέρνηση δεν οριοθετεί συγκεκριμένες ποιοτικές ιδιότητες ή διαφοροποιήσεις, αλλά επικαλείται δήθεν ουδέτερες, τεχνοκρατικές λογικές ή κριτήρια που κρίθηκαν ως ανώτερα από την άποψη της εφαρμοσιμότητας. Στο χρηματοοικονομικό πεδίο, είτε πρόκειται για τον «Κώδικα Καλών Πρακτικών Δημοσιονομικής Διαφάνειας» (Code of Good Practices on Fiscal Transparency) ² του ΔΝΤ ή για τις «Αρχές Καλών Πρακτικών για το Σώμα Επιτηρητών» (Good Practice Principles on Supervisory Colleges) ³ της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών, γλωσσικά και σημασιολογικά οι «καλές πρακτικές» αποτελούν ένα άδειο κέλυφος όπου χωρούν αρχές και προτεραιότητες. Συνιστούν, δηλαδή, εμφατικούς συντελεστές που υπερθεματίζουν αναγκαιότητες στη βάση μιας υποτιθέμενης ορθολογικής αποτίμησης ανάμεσα σε κακές πρακτικές και σε πρακτικές αριστείας. ⁴

Περαιτέρω, όπως η ιδέα της «φιλικής προς την αγορά παρέμβασης» (market friendly intervention), έτσι και η έννοια της «καλής διακυβέρνησης» εντάσσονται σε ένα αντι-εμπειρικό νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα, που θεωρεί τα κράτη ως «έμφυτα ανεπαρκείς οικονομικούς φορείς» (Kiely 1998: 68). Κατά συνέπεια, ήδη με τη μετατόπιση από την πολιτική στη διακυβέρνηση, η ίδια η «διακυβέρνηση» (καλή/άριστη/χρηστή) σηματοδοτεί εντός αυτής της θεώρησης του κράτους μια «υπερβολικά στενή πρόσληψη της πολιτικής» (ό.π.: 74), όπου αυτή ανάγεται απλώς σε ζήτημα διαχειριστικότητας, έξω από συμφέροντα, συγκρούσεις και σχέσεις εξουσίας εντός και εκτός κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο, αν οι «έξυπνες» (smart) στρατηγικές του νεοφιλελευθερισμού υποτίθεται πως υποδηλώνουν «τη δυναμικότητα και το νομαδισμό κατ' αντιδιαστολή προς τον γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό, τον διάλογο και τη συνεργασία κατ' αντιδιαστολή προς την ιεραρχική

εξουσία, την ευελιξία κατ' αντιδιαστολή προς τη ρουτίνα (...) (Zizek 2009: 28), ομοίως η «καλή» διακυβέρνηση επιτάσσει μια ρυθμισμένη απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας υπέρ μιας επιχειρηματικής πολιτικής.

Τόσο οι «έξυπνες» στρατηγικές και το «χρηστό» μάνατζμεντ, όσο και η «καλή» διακυβέρνηση αποτελούν λιγότερο ή περισσότερο συνειδητές προσπάθειες ηθικοποίησης και δικαιολόγησης του νεοφιλελευθερισμού, ως ένα σύστημα λελογισμένης, προσεκτικής και ορθολογικής διαχείρισης των δημόσιων και ιδιωτικών πόρων. Αντίθετα, το κράτος πρόνοιας, ήδη με τις «θεωρίες της ακυβερνησίας» (ungovernability theories)⁵ των δεκαετιών 1960 και 1970 και εντατικά στη δεκαετία του 1980 και μετά, ενοχοποιήθηκε ότι προκαλούσε πλεονάσματα κοινωνικών αξιώσεων και πολιτικών αιτημάτων και άρα «πλεονάσματα δημοκρατίας», τα οποία εγκαλούσαν σε αλλαγή των ταξικών συσχετισμών υπέρ των ελίτ εξουσίας.⁶ Πρόκειται για το ιδεολογικό υπόβαθρο που, στηρίζοντας τα ατομικά δικαιώματα και τις πρωτοβουλίες επιχειρηματικότητας (οικονομικής, κοινωνικής) αντί των κοινωνικών δικαιωμάτων και των προσδοκιών από το κράτος, επικυρώνει πολιτειακά τη (νεο)φιλελεύθερη μορφή της αστικής δημοκρατίας ως αποτελεσματικότερης έναντι της εξισωτικής.⁷

4. « ISO -Διακυβέρνηση»

Ένα χαρακτηριστικό των μεταρρυθμίσεων του ευρύτερου ΝΔΜ είναι ότι ενώ προτάσσονται αρχές μοριοποίησης της διοίκησης όπως η εξατομίκευση, ο επιμερισμός και η κατάτμηση των δράσεων των οργανισμών, από την άλλη προτάσσονται εξίσου δραστικά αρχές τυποποίησης, ομαδοποίησης στόχων και συνολικού κανονισμού, οι οποίες μιμούνται τις διαδικασίες τυποποίησης και εμπορευματοποίησης των βιομηχανικών προϊόντων. Η «καλή διακυβέρνηση» οφείλει να λαμβάνει υπόψη έναν νέου τύπου ημι-επίσημο έλεγχο, αυτόν της συνήθως ασαφώς οριζόμενης «παγκόσμιας κοινότητας», η οποία, όπως αναφέρει ο Camdessus (1998: 4) «αλλάζει τώρα οπτική και αναζητά τον καθορισμό διεθνών στάνταρντ, κωδικοποιήσεων και καλών πρακτικών, που θα διαδοθούν σταδιακά μέσα από την επιτήρηση του ΔΝΤ (...)». Τέτοιου τύπου λειτουργίες ελέγχου εξυπηρετούνται από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ISO (Διεθνής Οργανισμός Τυποποίησης) και αποτελούν ένδειξη της διείσδυσης ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων μάνατζμεντ στους δημόσιους οργανισμούς. Για παράδειγμα, όπως αναφέρεται στην τρίτη επικαιροποίηση του Μνημονίου Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής της 22.11.2010, στο πλαίσιο της «Ατζέντας για την Καλύτερη Νομοθέτηση», η διαχείριση των δημόσιων πόρων και διαχειριστικών αρχών ακολουθεί το πρότυπο πιστοποίησης ISO 9001:2008 με το όνομα «Ποιότητα Διοίκησης» (2010: 35).⁸ Οι δράσεις ISO 9000 και 9001 αποτελούν τομές στην ιστορία του ISO. Ενώ η δυναμική του ιδρυθέντος το 1947 ISO αυξάνεται ήδη από τη δεκαετία του 1960 και 1970, φαίνεται πως ως τη δεκαετία του 1980 μένει περιορισμένος στον έλεγχο των βιομηχανικών προϊόντων με το αρχικό του αίτημα, αυτό της δημιουργίας κανόνων τεχνικής αρτιότητας για την ενδυνάμωση της διεθνούς εμπορικής δραστηριότητας (για την ιστορία του ISO, βλ. Murphy / Yates 2009). Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, ο ISO, αυτός ο « low - profile οργανισμός» και «ασυνήθιστος κοινωνικός θεσμός» (Murphy / Yates 2009: 1) αναμειγνύεται όλο και περισσότερο σε ευρύτερα ζητήματα κοινωνικής ρύθμισης. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρουν οι Murphy και Yates (2009: 68), «το ISO 9000 του 1987 συνιστά, για πρώτη φορά στην ιστορία του, την προσπάθεια και επιθυμία του ISO να αναλάβει δράση σε μια πολύ ευρύτερη ατζέντα κοινωνικής ρύθμισης».

Παράλληλα, εισάγεται η έννοια της «Ολικής Ποιότητας Διοίκησης» (Total Quality Management). Αυτή δεν αφορά μερικές μόνο όψεις της βελτίωσης, μέσα από την τυποποίηση κανόνων και τρόπων λειτουργίας, κάποιων μεμονωμένων προϊόντων, αλλά «αφορά στάνταρντς που κατευθύνονται στη βελτίωση όλων των διαδικασιών ενός οργανισμού, έτσι ώστε μακροπρόθεσμα, όλα τα χαρακτηριστικά όλων των προϊόντων του να βελτιωθούν» (ό.π.: 69, έμφαση Murphy / Yates). Ξεκινά μια συνολικότερη προσέγγιση για την αύξηση

της ανταγωνιστικότητας όχι μόνο των προϊόντων των εταιρειών, αλλά και ευρύτερα των ιδιωτικών και δημόσιων οργανισμών, είτε πρόκειται για σχολεία, πανεπιστήμια, δημόσια νοσοκομεία, περιβαλλοντικές οργανώσεις, κυβερνητικά προγράμματα ή ακόμα και πρότυπα εργασιακών σχέσεων, π.χ. μέσα από το ISO 26000 για την «Κοινωνική Ευθύνη» (ISO- Social Responsibility), το οποίο πρόκειται να αφορά τη ρύθμιση των σχέσεων εργασίας μέσα από την ευέλικτη συνεργατική διακυβέρνηση και την κοινοτική συμμετοχή (ό.π.: 21).

Βασική αρχή του ISO 9000 είναι και πάλι ο «προσανατολισμός στον πελάτη» (customer orientation), η συγκεκριμενοποίηση των αναγκών του και η αξιολόγηση του βαθμού ικανοποίησής του, με στόχο την αύξηση της ελκυστικότητας του οργανισμού (ό.π.). Είτε πρόκειται για καταναλωτές απλών ή σύνθετων βιομηχανικών εμπορευμάτων (από τρόφιμα μέχρι εξοπλιστικά συστήματα), είτε πρόκειται για «χρήστες» δημόσιων υπηρεσιών, όπως στα πεδία της εκπαίδευσης και της υγείας, τα πρότυπα ανταγωνιστικής διοίκησης του ISO «Ποιότητα Διοίκησης» βασίζονται στην κατανόηση του δημόσιου οργανισμού ως επιχείρηση και στην εικόνα του λήπτη υπηρεσιών ως πελάτη/αγοραστή. Δημόσιοι οργανισμοί⁹ πιστοποιούνται με ISO για να αποκτήσουν την επικύρωση καλού τρόπου διοίκησης και λειτουργίας και συνεπώς ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Έτσι, το ISO προσδίδει στη δράση των δημόσιων οργανισμών έναν χαρακτήρα επιστημονικότητας, ακρίβειας, μεθοδικότητας και ουδετερότητας, υποτίθεται έξω από πολιτικές προτεραιότητες. Σε αυτό το πλαίσιο, από τη στιγμή που το ISO αξιώνει ένα διεθνές κύρος προτυποποίησης που υπερβαίνει τα εγχώρια ή τοπικά στάνταρτς, «εκσυγχρονισμός» και «εξυγίανση» των δημόσιων οργανισμών σημαίνει τη μετατροπή τους σε παρόχους υπηρεσιών προδιαγεγραμμένων με βάση περισσότερο αυτές τις διεθνείς φόρμες λειτουργίας παρά τις εθνικές νομοθεσίες, οι οποίες θεωρείται πως δεν έχουν γνώση των αναγκών της οικονομίας και της κοινωνίας της αγοράς, και ως εκ τούτου παραγκωνίζονται ως απαρχαιωμένες.

Έτσι, με την αξίωση της απογραφειοκρατικοποίησης, δημιουργείται μια νέου τύπου γραφειοκρατία της αποτελεσματικότητας, η οποία μεταβάλλει τους δημόσιους οργανισμούς σε πεδία εφαρμογής των πολιτικών μιας σύνθετης και συχνά συγκεχυμένης αλυσίδας διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, για την προώθηση της Συνθήκης της Μπολόνια του 1999, ο Ευρωπαϊκός Σύνδεσμος για τη Διασφάλιση της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA), επιδιώκει να κατευθύνει τις χώρες που υπέγραψαν τη Συνθήκη στην υιοθέτηση κανόνων διοίκησης των δημόσιων πανεπιστημίων κατά το πρότυπο ISO 9001: 2000. Πράγματι, αρκετά πανεπιστήμια και κολλέγια έχουν πιστοποιηθεί με το εν λόγω ISO, ιδιαίτερα στην Αγγλία και σε κάποιες Βαλκανικές χώρες. Αν και, σύμφωνα με τον Σύνδεσμο, «ο ENQA έχει μια ακαδημαϊκή ματιά στο ζήτημα, ενώ ο ISO εστιάζει μόνο στην οργάνωση, ενώ και οι δυο αναζητούν στάνταρτς αποδοτικότητας»,¹⁰ στην πράξη τα όρια δράσης αυτών των οργανισμών δεν είναι οπωσδήποτε διακριτά. Καθότι συνεργάζονται στενά, οι στόχοι και οι ενέργειές τους συχνά αλληλεπικαλύπτονται, ενώ ως προς το γενικό σχεδιασμό διαφοροποιούνται μόνο σε λεπτομέρειες.

Σε αυτό το πλαίσιο, οργανισμοί που δεν έχουν νομιμοποιηθεί μέσα από τις παραδεδεγμένες αστικοδημοκρατικές διαδικασίες αντιπροσώπευσης δρουν διαμέσου του κράτους, αλλά και έξω απ' αυτό. Το όφελος που προκύπτει από οργανισμούς πιστοποίησης και διασφάλισης ποιότητας όπως ο ISO είναι ότι υποβοηθούνται και προωθούνται ρυθμίσεις και μέτρα, που θα ήταν ανέφικτο να επιβληθούν αποκλειστικά από το κράτος ή απλώς και μόνο μέσα από διακρατικές συμφωνίες (Murphy / Yates 2009: 107). Σε αυτή τη δυναμικά επιχειρηματική δημόσια διοίκηση, το κράτος επωφελείται από τεχνογνωσίες και μεθοδολογίες προερχόμενες από διάφορους τομείς της ιδιωτικής οικονομίας και απαλλάσσεται από ελεγκτικές και διοικητικές δαπάνες.

5. Το υπευθυνοποιητικό κράτος

Ένα πρώτο ζήτημα που ανακύπτει από τα παραπάνω μοντέλα είναι ο ρόλος του κράτους και

η κατεύθυνση προς την οποία μεταβάλλονται οι παραδοσιακοί τρόποι λειτουργίας του ως προς τη γραφειοκρατία και την κοινωνική πολιτική. Παρότι το παραδοσιακό βεμπεριανό υπόδειγμα της γραφειοκρατίας (διαχωρισμός λειτουργιών, ιεραρχία αξιωματούχων, υπακοή σε τυπικούς κανόνες, πειθαρχία σε εντολές, υπαγωγή της διοίκησης στο κράτος) επικρατεί ακόμα στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, ζήτημα αντιπαράθεσης έχει αποτελέσει το κατά πόσον το ΝΔΜ και η επιχειρηματική διακυβέρνηση εισάγουν μια δέσμη καινοτομιών και αλλαγών στις ισχύουσες πρακτικές, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για μια μετάβαση «από τον Μαξ Βέμπερ στο ΝΔΜ» (Reichard 1995). Στο πλαίσιο μιας τέτοιας μετάβασης, υποστηρίζεται ότι οι ορθολογικότητες βεμπεριανού τύπου τείνουν να αντικατασταθούν από άλλες, π.χ. εξαιτίας της τάσης αυτονόμησης και μερικής ιδιωτικοποίησης της διοίκησης και στελέχωσης της από ένα προσωπικό που βρίσκεται πιο κοντά στην αγορά απ' ό,τι στο κράτος (Exworthy / Halford 1999: 11). Αντίθετα, συγγραφείς όπως ο Lynn (2001: 144) υποστηρίζουν ότι σε αντίθεση με το *Παλιό* Δημόσιο Μάνατζμεντ βεμπεριανού τύπου, στην πράξη δεν έχει εφαρμοστεί ένα πλήρως *Νέο* Δημόσιο Μάνατζμεντ και κάθε χώρα προσαρμόζει επιμέρους πρακτικές σε ένα κατά τα άλλα σταθερά κρατοκεντρικό μοντέλο διοίκησης.

Η άποψη που βλέπει το ΝΔΜ να κλονίζει τη βεμπεριανή προσέγγιση της υπαγωγής της διοίκησης στο κράτος φαίνεται πως ευσταθεί μόνο ως προς τη ρητορική του ΝΔΜ. Πρόκειται για μια ρητορική που περιορίζει το ρόλο του κράτους απλώς στο γενικό σχεδιασμό της διοίκησης και προτάσσει το διαχωρισμό των πεδίων πολιτική και διοίκηση. Ωστόσο, μολονότι οι ρητορικές του ελάχιστου κράτους, της αποκέντρωσης και της αυτοδιοίκησης πράγματι κερδίζουν σε επιρροή, στην πράξη το κράτος συνεχίζει να εργαλειοποιεί τη διοίκηση ανάλογα με την οικονομική του μορφή (π.χ. κεντρική ή μονεταριστική). Ως προς αυτή την εργαλειοποίηση, η λογική των μεταρρυθμίσεων στην κατεύθυνση της λειτουργίας της διοίκησης με κριτήρια αγοράς (marketization) δεν αντιβαίνει στη βεμπεριανή ερμηνευτική.

Επιπρόσθετα, το ΝΔΜ βρίσκεται πιο κοντά στις αρχές του μεθοδολογικού εντιβιντουαλισμού και στη βεμπεριανή πρόσληψη της δράσης ως ορθολογικής ως προς το σκοπό. Δεν είναι τυχαίο ότι θεωρίες ορθολογικής επιλογής, οι οποίες αντλούν απ' το βεμπεριανό σχήμα, αποτελούν τη θεωρητική βάση του ΝΔΜ. Με αυτή την έννοια, φαίνεται πως το ΝΔΜ όχι μόνο επανα-επιβεβαιώνει τη βεμπεριανή προσέγγιση ως προς τη σχέση κράτους-διοίκησης και την ανανεώνει στη συγκυρία της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης, αλλά εμβαθύνει σε αυτήν μέσα από τη θεωρητική επεξεργασία μοντέλων ορθολογικής επιλογής, συμπεριφορισμού και αναλύσεων κόστους-οφέλους. Με άλλα λόγια, η διοίκηση (παραδοσιακά) υφίσταται διαρκώς αλλαγές, αλλά επηρεάζεται ευθέως από την οικονομική μορφή του κράτους και υπόκειται σε ρύθμιση. Κατά συνέπεια, επιδιώκεται η εντατικοποίηση του «πολιτικού εκσυγχρονισμού», όχι με την έννοια του περιορισμού του κράτους, αλλά με την έννοια ενός πολιτικά ελεγχόμενου και εξουσιαστικού συντονισμού της προνοιακής απορρύθμισης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η απορρύθμιση δηλώνει, όπως αναφέρει η Krasmann (1999: 112) «μια διαδικασία μεταβίβασης άλλοτε κρατικών αρμοδιοτήτων και μια συνακόλουθη στρατηγική υπευθυνοποίησης». Το αποτράβηγμα του κράτους από την προνοιακή πολιτική αύξησε τον κοινωνικό ρόλο ιδιωτικών φορέων της αγοράς, κοινοτήτων, κοινωνικών συνδέσμων, εθελοντικών οργανώσεων αλλά και των ατόμων. Δεν είναι συμπτωματική η έμφαση στην έννοια της «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης» (corporate social responsibility). Με κριτήρια εταιρικής συμπεριφοράς που «συγκρίνονται με στάνταρντ όπως αυτά που πιστοποιούνται από το νόμο ή από διεθνείς οργανισμούς» (Campbell 2006: 928), δηλαδή όπως τα κριτήρια τύπου ISO, η «κοινωνική εταιρική ευθύνη» σηματοδοτεί τη συμμετοχή των εταιρειών στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων, σε περιβαλλοντικά ζητήματα, ενάντια στην παγκόσμια φτώχεια, υπέρ των δικαιωμάτων των παιδιών κ.α. Μαζί με την «εταιρική ευθύνη»

διευρύνεται και το «κοινωνικό μάρκετινγκ» (social marketing), το οποίο επιτάσσει την υιοθέτηση στρατηγικών μάρκετινγκ από μάντζερς για την επιδίωξη οριζόμενων ως μη εμπορικών στόχων που αφορούν την κοινωνική ζωή.

Στο ίδιο πνεύμα, κάθε λογής αγαθοεργίες και πρωτοβουλίες αναλαμβάνονται από πολυεθνικές ή μεγάλους επιχειρηματίες, οι οποίοι από τη μια αποτελούν προϊόντα του νεοφιλελευθερισμού και από την άλλη πρεσβεύουν μια οικουμενική, μεταμοντέρνα ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης στην κατεύθυνση ενός «καπιταλισμού χωρίς τριβές» (βλ. Zizek 2009: 28). Σε αυτό το πλαίσιο, επανέρχονται ανανεωμένες διάφορες μορφές φιλανθρωπίας από φορείς όπως η εκκλησία και οι μη-κερδοσκοπικοί σύλλογοι (πολιτιστικά ιδρύματα, ενώσεις εθελοντών, ομάδες επαγγελματιών που οργανώνουν εράνους κτλ.). Στο κοινωνικό επίπεδο αυξάνονται οι δράσεις «κοινωνικής ευθύνης» μέσα από κινήματα «ενός αιτήματος» και πρωτοβουλίες πολιτών, που δεν παρουσιάζουν ιδεολογική ή ταξική ομοιογένεια και αποσκοπούν στη διόρθωση μεμονωμένων ζητημάτων.

Το κυριότερο όμως είναι ότι ακολουθούνται μια σειρά από πολιτικές «αυτο-ευθύνης» (self-responsibility), «υπευθυνοποίησης» (responsabilisation) και «ενεργοποίησης» (activation) των πολιτών. Αυτό το υπευθυνοποιητικό και «ενεργοποιητικό κράτος» (aktivierender Staat) (Eick 2003) βρίσκεται στο κέντρο των κοινωνικών διαδικασιών και λειτουργεί ως ο από απόσταση συντονιστής τους. Μέσα από την πολιτική εξατομίκευση μεγιστοποιείται το κοινωνικό κεφάλαιο «ατομική ευθύνη» και παραμετροποιούνται συλλογικά διακυβεύματα. Μέχρι και η έννοια «κοινωνία» παύει να δημιουργεί συνειρμούς συλλογικότητας και αρχίζει να γίνεται κατανοητή ως ένας κατακερματισμένος, μη-συστημικός χώρος, ως κάτι που «δεν υπάρχει», καθώς, όπως τόνιζε και η Θάτσερ ήδη το 1987, «υπάρχουν μόνο άτομα». Κατά την Θάτσερ, τα άτομα αυτά, που ως τότε συνέδεαν τα προβλήματά τους με το κράτος και αναζητούσαν σε αυτό λύσεις, θα έπρεπε να φροντίζουν για τον εαυτό τους χωρίς «να σκέφτονται συνεχώς τις κοινωνικές παροχές», αλλά να τηρούν τις «υποχρεώσεις» τους: Πάρα πολλοί άνθρωποι έχουν αφηθεί να πιστεύουν ότι αν έχουν ένα πρόβλημα, είναι δουλειά της κυβέρνησης να το αντιμετωπίσει. «Έχω ένα πρόβλημα, θα πάρω ένα δάνειο». «Είμαι άστεγος, η κυβέρνηση πρέπει να με στεγάσει». Στρέφουν το πρόβλημά τους στην κοινωνία. Όπως ξέρετε, δεν υπάρχει κοινωνία, υπάρχουν άντρες, γυναίκες και οι οικογένειές τους και καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να κάνει τίποτα παρά μόνο μέσω των ανθρώπων και οι άνθρωποι κοιτάζουν πρώτα τον εαυτό τους (...). Η ζωή είναι μια υπόθεση αμοιβαιότητας και οι άνθρωποι σκέφτονται συνεχώς τις παροχές, χωρίς να σκέφτονται τις υποχρεώσεις (Thatcher, 31.10.1987).¹¹

Παρομοίως (και σε αρμονία με τη θατσερική λογική), ένας από τους δριμύτερους επικριτές του κράτους πρόνοιας στις ΗΠΑ, τόνιζε ότι «αντί (η κυβέρνηση) να μέμφεται όσους παρεκκλίνουν, θα πρέπει να πείσει τους ανθρώπους να μέμφονται τον εαυτό τους . Αυτή η αίσθηση της ευθύνης δεν είναι κάτι που τα άτομα μπορούν να παράγουν από μόνα τους. Έγκειται εν τέλει στις δημόσιες νόρμες και τη συλλογική επιβολή» (Mead 1986: 10, έμφαση Mead). Για τον Mead (ό.π.: 5), βασική αδυναμία του κράτους πρόνοιας είναι η «επιτρεπτικότητα» του, καθώς και το γεγονός ότι αυτό «δεν ζητάει πολλά από τους φτωχούς» και τους πριμοδοτεί με περισσότερη ελευθερία απ ' ό,τι θα έπρεπε. Σε αυτό το πλαίσιο, κυρίαρχο ζήτημα είναι η υπευθυνοποίηση αυτών των ομάδων, ώστε να μη θεωρείται «ότι η ευθύνη για τους φτωχούς και τα προβλήματά τους βρίσκεται έξω απ ' αυτούς, στην κυβέρνηση και την κοινωνία» (ό.π.: 46).

Προτείνοντας ένα πολιτικό μοντέλο που ωθεί τα άτομα να μειώνουν τις προσδοκίες τους από το κράτος και να νιώθουν τα ίδια υπεύθυνα για την κατάσταση και τα προβλήματά τους, ο Mead δεν κάνει άλλο από το να θεωρητικοποιεί και να ηθικοποιεί τις αξίες της νεοφιλελεύθερης οικονομίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της κοινωνικής συμμετοχής αποκτά το χαρακτήρα ενός πολιτικού πλουραλισμού βασισμένου λιγότερο σε συλλογικές διεκδικήσεις και περισσότερο σε ένα μάντζμεντ καταταμηματισμού της ευθύνης, το οποίο

απαντά σε αυτό που ο Offe (1987: 506) χαρακτήριζε το 1987 ως «ηθική κρίση του κράτους πρόνοιας». Η «επανα-ηθικοποίηση του κράτους» (ό.π.: 507) πραγματοποιείται μέσα από το όραμα ενός αυτεξούσιου «λειτουργικού πολίτη», ο οποίος μέσα από τη συμμετοχή του, όχι μόνο αναπαράγει τις νέες οικονομικές νόρμες και τον πολιτικό ιντιβιντουαλισμό, αλλά αισθάνεται και ένοχος για τις δυσλειτουργίες του συστήματος.

Προφανώς, η κατασκευή του «λειτουργικού πολίτη» δεν είναι καινούργιο ζητούμενο, αλλά αποτελεί μια σύμφυτη με τη νεωτερικότητα διαδικασία, την κατασκευή αυτού που ο Foucault χαρακτήρισε ως «υπάκουο υποκείμενο» μέσα από την κυβερνητικότητα (governmentality) και τη «διακυβέρνηση του εαυτού» (Foucault 1998: 428). Στο πλαίσιο της φουκωϊκής κυβερνητικότητας, οι τρόποι διάχυσης, πειθάρχησης, διάδοσης, εσωτερίκευσης και καθημερινοποίησης του κοινωνικού ελέγχου, δεν κατευθύνονται απλώς από ένα κέντρο εξουσίας και την ηθική του επιταγή, αλλά αποτελούν το σύνολο λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένων σχέσεων μεταξύ υποκειμένων, τα οποία, εντός της διαδικασίας καθυπόταξης, πειθάρχησης και ταξινόμησής τους είναι ταυτόχρονα πομποί και δέκτες μιας εξουσίας που συντίθεται πλεγματικά (Foucault 1991:107). Τούτο σημαίνει πως ο «λειτουργικός πολίτης» του νεοφιλελευθερισμού περισσότερο από το να είναι απλώς το παθητικό υποκείμενο του κράτους, ή «ο αδρανής και συναινών στόχος της εξουσίας» (Foucault 1991: 107), μέσα από την υπευθυνοποίηση και ενεργοποίησή του, κατασκευάζεται ως «το στοιχείο άρθρωσης της (εξουσίας)» (ό.π.). Με τον τρόπο αυτό, το υπευθυνοποιητικό κράτος «διοικεί από απόσταση» (Garland 1996: 469), χωρίς να πρέπει να παιδαγωγεί ανά πάσα στιγμή τα άτομα στις επιταγές της εξουσίας. Εκείνο που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι αυτή η υπευθυνοποιητική, νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα την οποία συζητά ο Foucault δεν συνεπάγεται την υποχώρηση του κράτους από τη διακυβέρνηση, αλλά μια μεταβολή της πολιτικής με στόχο την αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας.¹²

Οι μετατοπίσεις/επεκτάσεις της κρατικής εξουσίας προς τα πάνω (προς υπερεθνικούς οργανισμούς, διεθνείς αξιολογητές κ.α.) και προς τα κάτω (προς τις κοινότητες και τις άτυπες οργανώσεις), αλλά και οριζόντια μέσα από τη δημόσια διοίκηση, αντανακλούν τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση και ωθούν στη διάχυση πρακτικών πολιτικού ιντιβιντουαλισμού, χωρίς να υποκαθιστούν τις λειτουργίες κρατικής ρύθμισης ή και καταστολής. Με άλλα λόγια η μεταπρονοιακή πολιτική υπευθυνοποίησης θα πρέπει πράγματι να εκληφθεί ως «διακυβέρνηση από απόσταση» όπως περιγράφει ο Garland, αλλά όχι αντίστροφα, ως «απόσταση από τη διακυβέρνηση». Το ΝΔΜ και οι συναφείς ρητορικές επιχειρηματικές και καλής διακυβέρνησης, αλλά και οι στρατηγικές προτυποποίησης όπως το ISO, στοιχειοθετούν και αντανακλούν ακριβώς αυτή την «από απόσταση διακυβέρνηση». Υπευθυνοποιώντας τα άτομα στην κατεύθυνση της νεοφιλελεύθερης αναπροσαρμογής επιδιώκουν – παρά τις αντιφάσεις και διαφοροποιήσεις τους – τη δημιουργία «λειτουργικών» και «αποτελεσματικών» υποκειμένων, των οποίων η δράση είναι τυποποιήσιμη και αξιολογήσιμη, ενώ ταυτόχρονα είναι ευέλικτη και εξατομικευμένη, είτε πρόκειται για παρόχους είτε για λήπτες δημόσιων υπηρεσιών.

Ενδεικτική των αντινομιών των νέων μοντέλων είναι η μεταβολή σχετιζόμενων με τη διοίκηση κοινωνικών ταυτοτήτων. Αν στη γραφειοκρατία του κράτους πρόνοιας οι ταυτότητες βασίζονταν σε μια διάκριση ανάμεσα στον εργάσιμο και τον ελεύθερο χρόνο ή ακόμα και στην ιδέα ότι οι γραφειοκράτες της διοίκησης είχαν έναν δικό τους «αληθινό εαυτό» πίσω από τα μηχανιστικά τους καθήκοντα (βλ. Halford / Leonard 1999: 108), τα νέα ζητούμενα διαφέρουν. Μέσα από το θόλωμα των ορίων ανάμεσα σε δημόσιο-ιδιωτικό, π.χ. μέσα από τη μερική ιδιωτικοποίηση των δημόσιων οργανισμών, την ευελικτοποίηση (π.χ. μέσα από τις στρατηγικές flexicurity), οι κοινωνικές ταυτότητες κατασκευάζονται εκ νέου και γίνονται ευέλικτες, ευμετάβλητες και καταστασιακές (ό.π.), σε αναλογία με την αναδιάρθρωση των σχέσεων εξουσίας του νεοφιλελευθερισμού.

6. Τελικές παρατηρήσεις

Οι κατευθύνσεις που συζητήθηκαν παραπάνω, το ΝΔΜ, η «επιχειρηματική διακυβέρνηση», η «καλή διακυβέρνηση/καλές πρακτικές» και η ISO προτυποποίηση διατρέχουν τα Μνημόνια Ι ως ΙΙΙ εν όψει της «έκτακτης ανάγκης» της ελληνικής οικονομικής κρίσης.¹³ Μάλιστα, στην πορεία αναζήτησης τρόπων δικαιολόγησης και εμπέδωσης των μεταρρυθμίσεων φαίνεται πως τα μοντέλα αυτά χαίρουν ολοένα και μεγαλύτερης διάδοσης και τείνουν να λειτουργήσουν ως το θεωρητικό υπόβαθρο της μεταρρύθμισης. Στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης, τα μέτρα που λαμβάνονται από τον Απρίλιο του 2010 και μετά δεν θα μπορούσαν να έχουν επιβληθεί από μια αποκλειστικά εθνική κυβερνητική ρύθμιση. Η σφοδρότητα και το εύρος των μέτρων, η επίθεση στην μισθωτή εργασία με δηλωμένο στόχο τον αποπληθωρισμό της οικονομίας και την ανταγωνιστικότητα μέσα από τη μείωση μισθιακού κόστους, η ταχεία απορρύθμιση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, οι περικοπές και η πρωτοφανής φιλελευθεροποίηση μαζί με μια σειρά διοικητικές μεταρρυθμίσεις στο τοπικό και περιφερειακό επίπεδο με σκοπό συγχωνεύσεις, απολύσεις, μεταρρυθμίσεις προς όφελος της «επιχειρηματικότητας» και του «ανοίγματος» της οικονομίας, αποτέλεσαν μέτρα που δύσκολα θα μπορούσαν να έχουν εφαρμοστεί δίχως την υπογραφή του Μνημονίου και την εμπλοκή της ΕΚΤ και του ΔΝΤ. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια, ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές επιβλήθηκαν απλώς εκ των άνω, πάνω σε ένα «αδύναμο» έθνος-κράτος, έρμαιο ακαθόριστων παγκόσμιων αγορών και κερδοσκοπικής σπέκουλας. Αντίθετα, οι αποφάσεις που έπονταν της κρίσης έδειξαν ότι το κράτος δρομολόγησε εν όψει της οικονομικής κρίσης χρέους την εμπλοκή των οργανισμών αυτών, προκειμένου να στερεοποιήσει μεταρρυθμίσεις που στον έναν ή στον άλλο βαθμό θα επιδιώκονταν και που επιτάσσονταν από τον ήδη νεοφιλελεύθερο προσανατολισμό του. Αξιοσημείωτο είναι, ότι εκείνο που προωθείται στο όνομα της «δημοσιονομικής πειθαρχίας» μέσα από την απορρύθμιση του δημόσιου χαρακτήρα της διοίκησης δεν είναι κάποιου είδους εκσυγχρονιστικό «κοινό καλό», όπως υποστηρίζουν οι οργανωτές της μεταρρύθμισης, αλλά μια σειρά από ταξικά καθορισμένες και στρατηγικά επιλεκτικές νέες μορφές κοινωνικής πειθαρχίας. Στη νέα κοινωνική πειθαρχία, οι προτεραιότητες επιχειρηματικών ομάδων και αστικών στρωμάτων που είχαν ήδη απαγκιστρωθεί από τις δημόσιες παροχές, επειδή είχαν τα μέσα να στραφούν π.χ. στην ιδιωτική αγορά υπηρεσιών, γίνονται πολιτικά ζητούμενα. Αντίθετα, κατώτερα ταξικά στρώματα που είχαν ανάγκη το κράτος πρόνοιας και επωφελούνταν από το δημόσιο χαρακτήρα των οργανισμών και της διοίκησης όχι μόνο πιέζονται από τη συγκυρία του χρέους, αλλά ενοχοποιούνται για τη συγκυρία αυτή (για τα δημόσια ελλείμματα, το χρέος, την κακοδιαχείριση του δημοσίου κ.α.) και υπευθυνοποιούνται στην κατεύθυνση της ιδιωτικής διαχείρισης των ζητημάτων και προβλημάτων τους.

Ενδεικτικές της διαδικασίας ενοχοποίησης/υπευθυνοποίησης των ταξικών ομάδων που επωφελούνταν από τον δημόσιο ή προνοιακό χαρακτήρα της διοίκησης είναι οι ηθικές και συμπεριφορικές αιτιάσεις που δίνονται από κυβερνητικά στελέχη και διάφορους οικονομικούς αναλυτές για την κρίση. Μια τέτοια χαρακτηριστική αιτιολόγηση παρείχε σε ομιλία του ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, Γ. Προβόπουλος (2010). Όπως εξήγησε ο Προβόπουλος, η Ελλάδα έφτασε στην κρίση εξαιτίας της εσφαλμένης συμπεριφοράς των οικονομικών υποκειμένων, π.χ. λόγω «μιας καταναλωτικής συμπεριφοράς στα όρια της πολυτέλειας» και μιας «κουλτούρας του μικροπρόθεσμου και του εύκολου πλουτισμού», ή για ηθικούς λόγους, π.χ. εξαιτίας «μιας επιλεκτικής και κατά βούληση συμμόρφωσης με το νόμο και τους κανονισμούς». Επίσης, ανέφερε λόγους ενδογενών νοοτροπιών, όπως «οι δογματικές ερμηνείες της πραγματικότητας», ή «η διατήρηση κεκτημένων προνομίων ενάντια στο γενικό κοινωνικό συμφέρον», και «μια άρνηση να γίνει έστω και η μικρότερη προσπάθεια προς την οικοδόμηση της συναίνεσης» και βέβαια, λόγους ανεπαρκούς υπευθυνοποίησης, όπως η «μετατόπιση της ευθύνης σε άλλους».¹⁴

Η εξάλειψη τέτοιων στοιχείων θα αποτελεί σύμφωνα με την άποψη των μεταρρυθμιστών τη

βασική μέθοδο για να ξανακερδηθεί η «εμπιστοσύνη των αγορών». Ωστόσο, εκείνο που τελικά φαίνεται να «εμπιστεύονται» οι αγορές είναι η αποτελεσματικότητα κρατών τα οποία, στο όνομα της δημοσιονομικής πειθαρχίας θα μπορούν να επιβάλλουν μορφές κοινωνικής πειθάρχησης στις επιταγές της νεοφιλελεύθερης ταξικής αναδιάρθρωσης. Ο «εκσυγχρονισμός» της δημόσιας διοίκησης, το ΝΔΜ, τα μοντέλα επιχειρηματικής πολιτικής, καλών πρακτικών και η ISO -Διακυβέρνηση, παρά το μανδύα τους ως τα τεχνοκρατικά, προσανατολισμένα στην αποτελεσματικότητα μοντέλα ενός μη-παρεμβατικού κράτους, συνιστούν – παρά τις αντιφάσεις και τον (προσώρας) αποσπασματικό τρόπο εφαρμογής τους – τους νέους ιδεολογικούς άξονες του (νεοφιλελεύθερου) κράτους, που, όπως κάθε άλλη μορφή καπιταλιστικού κράτους, στοχεύει στην αναπαραγωγή των σχέσεων ταξικής εξουσίας, εργαλειοποιώντας με τα διοικητικά μέσα στη διάθεσή του το «εθνικό συμφέρον».

1 Camdessus, Michel, *Toward a New Financial Architecture for a Globalized World*, ομιλία στο Royal Institute of International Affairs, Λονδίνο, 08.05.1998 <http://www.imf.org/external/np/speeches/1998/050898.htm>

2 Ο «Κώδικας Καλών Πρακτικών Δημοσιονομικής Διαφάνειας» του ΔΝΤ (2007) αποτελεί μια σειρά από μέτρα του ΔΝΤ σχετικά με την πρόληψη κρίσεων και την επενδυτική σταθερότητα. Βλ. <http://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507c.pdf>

3 Η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (BIS), με ρόλους «τράπεζας των κεντρικών τραπεζών», συγκρότησε το 2010 τις «Αρχές Καλών Πρακτικών για το Σώμα των Επιτηρητών», μια σειρά από ρυθμιστικά πρότυπα και πρότυπα ρευστότητας για την ενδυνάμωση του λογιστικού ελέγχου, την αξιολόγηση και την επιτήρηση των τραπεζών, τα οποία η Επιτροπή υποστηρίζει πως πρέπει να ακολουθούν ομάδες επιτηρητών διεθνών τραπεζών και τραπεζικών ομίλων. Βλ. *Good practice principles on supervisory colleges*, Bank for International Settlements, 2010 <http://www.bis.org/publ/bcbs177.pdf>

4 Παραδειγματικά, ο Γ. Παπανδρέου σε ομιλία του σε στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης μετά τις περιφερειακές εκλογές του 2010 βασίστηκε στην έννοια των «καλών πρακτικών» για να υπερθεματίσει στον ψηφισμένο νόμο του «Καλλικράτη». Οι «καλές πρακτικές» έχουν εδώ το χαρακτήρα της αξιοποίησης ήδη υπαρχουσών εμπειριών και μια απόχρωση ευελιξίας δράσης των φορέων ως προς την επιλογή των με τα κριτήρια του κράτους καλύτερων πρακτικών: «(Στην Αυτοδιοίκηση) [...] Θα αναδεικνύουμε τις καλές πρακτικές, διότι εάν πάτε σε όλη την Ελλάδα, θα δείτε ότι σε κάθε τόπο υπάρχουν εμπειρίες πολύ χρήσιμες, πολύ ενδιαφέρουσες, πολύ καλές πρακτικές, οι οποίες μπορούν να μεταλαμπαδευτούν σε άλλες περιοχές και να πολλαπλασιάσουμε το αποτέλεσμα πολύ θετικά. Θα υπάρξει λοιπόν, και η αξιοποίηση των καλών πρακτικών που αναπτύσσετε και εσείς οι ίδιοι, θα γίνετε δηλαδή, και εσείς, αν θέλετε, επιμορφωτές σε μια διαδικασία για την Αυτοδιοίκηση».

6 Βλ. Βούλγαρης, Γιάννης, *ό.π.*

7 Βλ. Crouch, Colin, *Μεταδημοκρατία*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2006. Ο Crouch 2006 χαρακτήρισε αυτή τη μετάλλαξη της δημοκρατίας ως «μεταδημοκρατία». Παρότι, όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Crouch, ο όρος παρουσιάζει αδυναμίες (όπως και άλλα «-μετα»), η μελέτη του αναδεικνύει το πώς αντανakλάται στο πολιτειακό πεδίο η μετάβαση από το κεϋνσιανό εθνικό κράτος πρόνοιας στο νεοφιλελεύθερο διεθνοποιημένο καθεστώς.

8 Βλ. κείμενο Μνημονίου 22.11.2010, σ. 53. <http://naftemporiki.gr.s.3.amazonews.com/docs/2010/08/20/mnimonio.pdf>

9 Για παράδειγμα, πιστοποιημένοι με διάφορα ISO δημόσιοι οργανισμοί είναι ανάμεσα σε άλλους: το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ για το πεδίο εφαρμογής «Παροχή Υπηρεσιών Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Προγραμματισμός, Σχεδιασμός και Ωρίμανση, Υλοποίηση, Παρακολούθηση και Διαχείριση Συγχρηματοδοτούμενων Έργων»

(http://www.ika.gr/gr/infopages/iso_policy.cfm) και η Διεύθυνση Μεγάλων Έργων της Εθνικής Τράπεζας. Η εν λόγω Διεύθυνση «προσφέρει εξειδικευμένες λύσεις κατά το στάδιο δόμησης της συμφωνίας χρηματοδότησης των έργων και συμμετέχει στην οργάνωση/διαχείριση μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων κοινοπρακτικών ή και ομολογιακών δανείων» (<http://www.tuvaustriahellas.gr/gr/newsdetails.asp?newsID=93>). Επίσης, η ΔΕΗ με την πιστοποίηση

Περιβαλλοντικής Διαχείρισης σε διάφορες μονάδες παραγωγής ανά την Ελλάδα

(<http://www.dei.gr/Default.aspx?id=2781&nt=18&lang=1>), αλλά και κάποια Τμήματα της Βουλής. Η πιστοποίηση της Βουλής «αφορούσε την υπηρεσία εφαρμογής Ευρωπαϊκών προγραμμάτων σχετικά με τον προγραμματισμό, τη διαχείριση των συμβάσεων, την παρακολούθηση & πιστοποίηση φυσικού αντικείμενου, την οικονομική διαχείριση και τη λειτουργία Ευρωπαϊκών προγραμμάτων».

(<http://www.tuvaustriahellas.gr/gr/newsdetails.asp?newsID=93>).

10 Βλ . «Relation ENQA-ISO: Application of standard systems to Higher Education», European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA), EEGECS, Thematic Network .

http://eegecs.webs.upv.es/public/Todos/articles/Docs/Paper%20congress%20Athens_marie2.pdf

11 Από τη συνέντευξη της Θάτσερ στο *Women's Own*, βλ. Margaret Thatcher Foundation,

<http://www.margaretthatcher.org/document/106689>

12 Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Lemke, σε αντίθεση με άλλες αναγνώσεις αυτής της φουκωϊκής θέσης, υποστηρίζει ότι η προσέγγιση του Foucault για τη νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα αναδεικνύει τις μετατοπίσεις της κρατικής εξουσίας, καθώς και ότι η λεγόμενη υποχώρηση του κράτους είναι ουσιαστικά μια επέκταση της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης: «Εκείνο που παρατηρούμε σήμερα δεν είναι την ελάττωση της κρατικής κυριαρχίας και του κρατικού σχεδιασμού, αλλά τη μετατόπιση από επίσημες σε ανεπίσημες τεχνικές διακυβέρνησης και την εμφάνιση νέων φορέων στο σκηνικό της διακυβέρνησης που σηματοδοτούν ουσιώδεις μεταβολές στην κρατικότητα (statehood) [...]. Αυτό περιλαμβάνει απ ' τη μια πλευρά τη μετατόπιση πρακτικών που πριν καθορίζονταν από το έθνος-κράτος σε υπερεθνικά επίπεδα, και απ ' την άλλη μεριά την ανάπτυξη μορφών υποπολιτικής " κάτω " απ ' την πολιτική με την παραδοσιακή της έννοια. Με άλλα λόγια, η διάκριση ανάμεσα σε κράτος και κοινωνία και ανάμεσα σε πολιτική και οικονομία δεν λειτουργεί σαν βάση ή σαν όριο, αλλά σαν στοιχείο και αποτέλεσμα ειδικών νεοφιλελεύθερων τεχνολογιών διακυβέρνησης» Lemke (2010: 58).

13 Στο εδάφιο «Η μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης» του Μνημονίου προβλέπονται: η *αναδιοργάνωση* της δημόσιας διοίκησης (έλεγχος «κατά τρόπο οριζόντιο για ζητήματα που σχετίζονται με λειτουργίες σχεδιασμού, οργάνωσης, στελέχωσης και ελέγχου»), *μείωση δαπανών* (δημιουργία ενιαίας αρχής πληρωμών, λειτουργικές δαπάνες), *αξιολόγηση* της αποτελεσματικότητας και καταλληλότητας των υφιστάμενων κοινωνικών προγραμμάτων και μεταρρύθμιση ή ακύρωση των λιγότερο αποτελεσματικών, *έλεγχος* από «διεθνώς αναγνωρισμένους εξωτερικούς εμπειρογνώμονες», *ποσοτικοποίηση* (αποτελεσμάτων, εξοικονόμησης δημοσίων δαπανών), *εξορθολογισμός* (μεταρρύθμιση του «συστήματος διαχείρισης ανθρωπίνων πόρων», έτσι ώστε «η αμοιβή να αντανακλά την παραγωγικότητα και τα καθήκοντα» με στόχο «το σχεδιασμό των επιχειρησιακών βημάτων, την αύξηση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης») (βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, τ. 1, Αριθμός Φύλλου 65, 06.05.2010).

14 Provopoulos, G.: The state and prospects of the Greek economy and economic policy challenges, ομιλία στο Annual Meeting of Shareholders of the Bank of Greece, Athens, 27 April 2010, Βλ . <http://www.bis.org/review/r100624d.pdf>